

I. S. NARSKIJ O PROBLÉMOCH — ANTINÓMIÁCH

V ZSSR, ako je známe, sa už dlhé roky diskutuje o vzťahu formálnej logiky a dialektiky. V posledných rokoch začína sa koncentrovať pozornosť na centrálny problém vzťahu dialektiky a logiky, na otázku vzťahu dialektického a formálno-logického protirečenia. Od vyriešenia tejto otázky závisí správny prístup k úlohe vybudovania dialektiky ako teórie metódy poznania, ktorá stojí dnes v popredí záujmu marxistických filozofov. Niektorým ľuďom sa môže zdať táto problematika príliš abstraktná a odtrhnutá od praktickej politiky. Netreba však zabúdať, že Marx mohol dospieť k vedecky podloženej teórii tried a triedneho boja len vďaka tomu, že sa mu podarilo vyriešiť jednu zo závažných antinómii klasickej politickej ekonómie (kapitál vzniká a nevzniká z obchu) a že našiel metódu riešenia podobných antinómii a paradoxov. Rozpracovanie dialektiky ako metódy riešenia problémov-antinómii je jedna z najdôležitejších úloh, od správneho pochopenia ktorej v mnohom závisí charakter vývinu marxistickej filozofie a marxizmu ako celku v súčasnom období.

V Sovietskom zväze vznikli dve protikladné hľadiská na problém vzťahu formálno-logických a dialektických protirečení. Jedna skupina autorov prikláňa sa k názoru, že dialektické protirečenie vystupuje v myslení v podobe formálno-logického sporu A a non A typu paradoxu či antinómie (... je a nie je...), zatiaľ čo druhá skupina vidí v antinómii iba (negatívnu) formuláciu problému dialektického protirečenia, ktorá sa vysvetlí a odstráni, len čo odhalíme dialektické protirečenie v jeho pravej racionálnej podobe. Jeden z významných sovietskych

autorov, ktorý presadzuje toto druhé stanovisko, je I. S. Narskij, známy autor kritických diel o neopozitívizme a dialektike. K tomuto stanovisku sa hlási i autor recenzie.

V roku 1969 vyšli dve knihy z plánuovanej série štúdií I. S. Narského, ktoré sú pokusom o systematický výklad miesta a úlohy problémov-antinómii v dialektike ako logike a teórii poznania. Ide o knihy (1) *Problém rozporu v dialektickej logike* (Vyd. Mosk. Univ. 1969, 180 strán) a (2) *Dialektický rozpor a logika poznania* (Vyd. Nauka, Moskva 1969, 245 strán). Autor rozlišuje v nich tri základné roviny dialektiky: objektívnu dialektiku poznávaného objektu, subjektívnu dialektiku ako výsledok odrazu objektívnej dialektiky vo vedeckom poznaní a dialektickú logiku ako súhrn dialektických zákonov procesu poznania (1, str. 45). Dialektická logika sa ním chápe ako „teória dialekticko-materialistickej metódy poznávacieho procesu“ (1, str. 140), ako metóda budovania subjektívnej dialektiky, resp. ako metóda dialektickej dedukcie a jej rozmanitých foriem (1, str. 45). Dialektickú dedukciu označuje za základnú myšlienkovú formu dialektickej logiky za „konstru“ subjektívno-dialektických štruktúr odrazu objektu v poznaní. Chápe ju ako jednotu analýzy a syntézy ako kategoriálny pohyb teoretického myslenia od abstraktného ku konkrétnemu, resp. ako pohyb v kategóriách logického a historického (1, str. 45, 140).

Dialektická logika, podľa Narského ako metodológia vedeckého poznania, plní funkciu logiky vedy. Pod logikou vedy chápe aplikáciu logiky k analýze formálno-logických a dialektických štruktúr

vedeckého poznania a procesov jeho vývinu. Jej hlavnou úlohou má byť výskum „logickej stavby reálnych procesov včelňovania a kvalitatívneho obohacovania poznatkov“ (1, str. 141). Ak sa logika ako taká zaoberá budovaním a výskumom abstraktných štruktúr, tak logika vedy, resp. logika vedeckého poznania má sa zaoberať budovaním logických modelov reálnych myšlienkových procesov vývinu vedeckého poznania (1, str. 141). Metodológia vedeckého poznania buduje sa na „základe vzájomného pôsobenia dialektickej a formálnej logiky, ktoré sa deje pod kontrolou a na základe materialistickej dialektiky“ (1, str. 143). Formálna i dialektická logika pôsobí na všetkých etapách teoretického poznania. Dialektická logika rešpektuje zákony formálnej logiky (neexistujú nijaké „antiformálne“ súdy a úsudky) a formálna logika vchádza ako objekt do metateoretického bádania, ktoré je funkciou dialektickej logiky (1, str. 142). Stanovisko Narského je v tejto otázke blízke názoru P. V. Kopnina, podľa ktorého dialektika poskytuje „systém kategórií, ktoré produktívne pracujú v procese myslenia k novým výsledkom“ a formálna logika — aparát (pozri P. V. Kopnin, *Logičeskije osnovy nauki*, Kyjev 1968, str. 78—79). I. S. Narskij oprávnené protestuje proti stotožňovaniu formálnej logiky s metafyzikou. Metafyzika vychádza z chybnej, antidialektickej interpretácie formálnej logiky — odporuje samej povahe formálnej logiky.

Koncepcia I. S. Narského sa, ako vidno, zásadne „zameriava proti pokusom stotožniť dialektické protirečenia s formálnologickými“ (1, str. 5). To však neznamená, že autor odmieta význam antinómii vo vedeckom poznaní. Naopak, považuje „protirečenie-antinómiu“, resp. „problém-antinómiu“ za jednu z najdôležitejších kategórií dialektickej logiky: „Antinómie-problémy vyjadrujú v koncentrovanej podobe základnú vnútornú zákonitosť vývinu hociktovej vedy, najmä jej vývinu cez rozpory“ (1, str. 48). Sú

podľa neho dôležitými myšlienkovými formami, ktoré umožňujú správny prístup k budovaniu dialekticky deduktívnej schémy a jej obohacovanie o kvalitatívne nové určenia. Stimulujú myšlienkový postup od abstraktného ku konkrétnemu v kategoriálnom rámci dialektickej dedukcie (1, str. 45). Sú to problémy zvláštneho typu, vystupujúce v podobe antinómii, resp. sú to antinómie, za ktorými sa skrývajú kľúčové vedecké problémy. Objavujú sa najmä tam, kde ide o stretávanie sa vzájomne si konkurujúcich teórií, teórií a faktorov, ktoré im odporujú, jednostranných koexistujúcich teórií, starých a nových teórií atď. (1, str. 49).

Antinómie-problémy I. S. Narskij striktné odlišuje od antinómii-chýb. Problém-antinómia vyvoláva určitú kľúčovú problémovú situáciu, signalizuje hlbinné dialektické rozpory, ukazuje na dialektickú protirečivosť skúmaného objektu (1, str. 31). Hoci pôvodne, v bežnom myslení vedie k sporu, ukáže sa pri hlbšej analýze, že v zásade neodporuje zákonu sporu. Význam predikátov, z ktorých sa skladá problém-antinómia možno upresniť tak, že sa nebudú nachádzať ani v kontrárnom ani v kontradiktórickom protiklade, že sa prekoná ich alternatívnosť, t. j. nevyhnutná pravdivosť jedného a iba jedného z nich alebo možnosť toho, že sú obidva nepravdivé (1, str. 30—31). Napríklad formulácia problému vzniku kapitálu: „kapitál nemôže vzniknúť z obehu a nemôže vzniknúť ani mimo obehu“, nemá povahu konjunkcie dvoch pravdivých ani konjunkcie dvoch nepravdivých výrokov. Podľa Narského atomárne výroky danej formulácie nepodliehajú pravdivostnému ohodnoteniu (lepšie by bolo povedať, že sú obidva neúplne pravdivé — 1, str. 25). Problémy daného typu sú antinómické iba svojou vonkajšou formou, sú slobodné od antinómičnosti v tom zmysle, že neodporujú zákonu sporu (1, str. 25, 31). Pri ich spresňovaní má veľkú úlohu formálna logika. V tejto súvislosti sa Nar-

skij opiera najmä o štvorhodnotovú smerovú logiku L. S. Rogowského.

Spresnenie problému-antinómie však nemožno vydávať za vyriešenie problému. Zabraňuje, ako poznamenáva Narskij, iba tomu, aby do budovanej teórie preniklo formálno-logické protirečenie. Nesmie prekážať včleneniu do teórie racionálneho dialekticky rozporného obsahu, ktorý sa skrýva za antinómiou (ako podstata za svojou javovou formou). Riešenie problému-antinómie vyžaduje si prejsť k samostatnej analýze objektívneho rozporu v poznávanom objekte. Konkrétny obraz tohto protirečenia v myslení nie je totožný s antinomickou formuláciou problému. Má plne logický charakter: „Vyriešenie dialektických protirečení poznania vyžaduje odstrániť formálno-logické protirečenia“ (1, str. 7). Dva sudy, z ktorých pozostáva antinómia-problém, interpretuje Narskij ako tézu a antitézu. Riešenie problému-antinómie chápe ako syntézu, ktorá má tiež povahu súdu, resp. teórie, ktorá pozostáva zo systému súdov (1, str. 8). Syntézu daného typu nemožno chápať ako prosté opakovanie tézy či antitézy, ani ako ich obyčajnú konjunkciu. Zámena dialektickej syntézy so zvyčajnou konjunkciou vedie k chybnému stotožňovaniu hľadaného riešenia problému s jeho vlastnou formuláciou. Za stotožnenie štruktúry dialektického protirečenia so štruktúrou antinómie, t. j. za stotožnenie dialektického riešenia otázok so samotnými otázkami, I. S. Narskij oprávnenne kritizuje Hegla a tých marxistických autorov, ktorí túto heglovskú chybu nekriticky prijímajú. Dialektická syntéza je, podľa Narského, výsledkom prechodu ku kvalitatívne novému stavu poznania, ktoré je dialektickou negáciou tézy a antitézy a razí cestu novému poznaniu. V tomto zmysle tiež chápe stavenie, riešenie a elimináciu problémov-antinómii ako heuristický návod myšlienkového postupu od neznania k poznaniu.

Taká je, zhruba povedané, koncepcia problémov-antinómii, ktorá je základom

obidvoch zaujímavých kníh I. S. Narského. Táto koncepcia sa potom autorom aplikuje a preveruje ako metóda riešenia problémov-antinómii z oblasti špeciálnych vied: politickej ekonómie, „geometrickej“ mechaniky a psychológie pocitov (1) a z oblasti filozofie: problém matérie a vedomia, problém pravdivosti a pravdy a problém hodnôt (2).

I. S. Narskij ukazuje, ako Marx analyzuje antinómiu „kapitál vzniká a nevzniká z obehu“ ako formuláciu problémovej situácie, ako spresňuje túto formuláciu vo výroku „kapitál vzniká vo výrobe prostredníctvom obehu“ a ako napokon rieši celý problém objavom špecifickej povahy tovaru-pracovnej sily, ktorá svojím rozporným charakterom (hodnota, úžitková hodnota) sprostredkuje jednotu výroby a výmeny pri tvorbe kapitálu. Ukazuje, že „...mechanizmus toho fundamentálneho rozporu, ktorý menujeme „triedny boj“, mohol Karol Marx objaviť vďaka tomu, že sa nezastavil pred formulou „kapitál vzniká a nevzniká z obehu“ ako pred akousi zavŕšenou adekvátne vyjadrenou absolútnou pravdou, ale že ako veľký vedec vyriešil túto formulu a dokázal, že za jej šupkou skrýva sa iný a najmä dialekticky rozporný obsah“ (1, str. 42).

Pri rozbere apórie „letiaci strela“, resp. problému rozpornosti pohybu sa Narskij sústreďuje predovšetkým na kritiku Hegla a tých marxistov, ktorí „chybne pripisujú reálnym pohybom tie protirečenia, ktoré môžu byť zdrojom pohybu *iba v myslení*“ (1, str. 59, podčiarkol autor), zamienajú dialektické protirečenie za formálnologické, dialektickú syntézu tézy a antitézy za ich konjunkciu, dialektickú dedukciu za prostú formálnologickú dedukciu. Pozitívne hodnotí pokusy K. Ajdukiewicza a L. S. Rogowského o spresnenie formulácie problému. Riešenie paradoxu „letiaci strela“ však vidí až v zmysle leninskej teórie odrazu: Zenonov paradox je podľa neho, dôsledkom dialekticky rozporného vzťahu medzi objektívnym pohybom a jeho od-

razom vo vedomí prostredníctvom rozčlenených elementov pohybu, fixovaných pomocou idealizujúcich abstrakcií, resp. v tom, že sa časopriestorová štruktúra pohybu odráža ako rozpor medzi rôznymi spôsobmi teoretického odrazu pohybu.

Obdobne Narskij postupuje i pri riešení problému objektívneho obsahu pocitov (problém tzv. druhotných kvalít, otázka vzťahu obrazu a znaku a i.). Rozborom jestvujúcich sporov vyčleňuje antinómie (pocit je a nie je zhodný s objektom a i.), spresňuje ich formulácie a hľadá ich riešenie v racionálnom rozpornom vzťahu. Pocit chápe ako gnozeologický obraz vonkajšej skutočnosti, t. j. ako „výsledok (relatívne) pravdivého poznania“ (1, str. 126), ktorý má súčasne dôležitú úlohu znaku, nesúceho relatívne samostatnú informáciu. Kritizuje tak pozitivistické chápanie zmyslových kvalít ako „danosti“, ako aj mechanistické chápanie pocitov ako obyčajných odtlačkov a chápe ich skôr ako produkt dispozičných vzťahov. Správne ukazuje na nezmyselnosť odmietania znakových aspektov procesu poznania. Lenin, ako konštatuje Narskij, odmietal iba konvencionalistickú, subjektivistickú interpretáciu znakov.

V druhej spomínanej knihe rozoberá Narskij rad antinómií-problémov, ktoré sa vyskytujú vnútri samej filozofie. Na také antinómie naráža pri analýze sporov o hmote a hmotnosti (hmotnosť je a nie je hmota, vedomie je a nie je hmotné a i.) a snaží sa ich využiť na prehĺbenie obsahu kategórií hmoty a vedomia. Kritizuje substanciálne chápanie hmoty (v zmysle substrátu všetkých kvalít), ontologizujúce a fyzikalizujúce koncepcie hmoty a pod. Dialektický vzťah substance a akcencií však rekonštruuje v novom zmysle ako vzťah hmoty a vedomia, hmoty a hmotnosti. Rozlišuje základné atribúty hmoty, vyplývajúce z definície hmoty ako prvotnej voči vedomiu, z nich vyplývajúcu druhú skupinu atribútov hmoty, ako je priestor, čas a vzájomné pôsobenie a napokon tretiu skupinu ostatných vlast-

ností. Rozlišuje tiež atributívnu materiálnosť a materiálnosť samej hmoty: energia je napríklad hmotná, ale nie je hmotou. Podľa Narského je aj ekonomická základňa hmotná, ale nie je hmotou. Vedomie je podľa neho hmotné v zmysle „hmotnej príčiny svojej ideálnosti“ (2, str. 69) a ideálne svojou špecifickou kvalitou.

Autor recenzovaných kníh podrobuje ďalej kritike antinómie prejavujúce sa v teórii zmyslu znakov (zmysel sa líši a nelíši od znaku, je a nie je vzťahom a pod.). Zmysel znaku považuje za funkciu znaku v organizácii pracovného procesu, za invariant informácie (2, str. 130), za návod na operácie (ktoré chápe širšie než prosté zavedenie alebo eliminovanie znaku). V ďalšej kapitole analyzuje problémy-antinómie, prejavujúce sa v sporoch v teórii pravdy. Podobne, ako rozlíšil hmotu a hmotnosť, rozlišuje pravdu a pravdivosť ako jej podstatu. Charakterizuje proces prechodu od „nie pravdy“, ktorú charakterizuje ako neznalosť a nepravdu, k pravde vo všetkej jej úplnosti, oslobodenej od neznalosti a nepravdy, ako rozporný proces relatívnej a absolútnej pravdy. Podľa Narského pocity nie sú pravdivé o sebe, ale sú také, keď ich subjekt vzťahuje k objektu. Podobne má podľa neho zmysel hovoriť i o pravdivosti pojmov, ak tie včleňujú predikát existencie.

Napokon aplikuje svoju metódu stavania a riešenia antinómií i na spory okolo otázky miesta teórie hodnôt v marxistickej filozofii (hodnoty existujú a neexistujú, sú a nie sú prostriedkami a pod.). Podľa Narského hodnoty neexistujú ako vlastné objektívnym predmetom. Ich existencia sa neredukuje ani k ich subjektívnemu prežívaniu. Hodnoty existujú dispozične a ich úlohu spĺňajú sociálne vzťahy, sociálne a osobnostné stavy a vlastnosti (2, str. 225).

Obidve knihy Narského obsahujú okrem logického rozboru uvedených problémov i cenné historické exkurzy do dejín dialektiky, bohaté na nové postrehy (na-

príklad týkajúce sa Platonovho *Parmeni-
da*), ako aj prehľad súčasných diskusií a
sporov marxistov o otázky dialektiky.

Prínos recenzovaných kníh I. S. Nar-
ského je v zhodnotení významu problé-
mov, vystupujúcich v podobe paradoxov
a antinómií z hľadiska marxistickej dia-
lektiky a v prehodnotení zmyslu marxis-
ticko-leninskej dialektiky ako metódy rie-
šenia problémov daného typu. Autor kníh
celkom oprávnene odmieta stotožňovanie
problémov-antinómií s dialektickým roz-
porom. Nedáva však, okrem všeobecnej
charakteristiky rozporu ako jednoty a boja
protikladov a zblíženia kategórie rozporu
s kategóriou štruktúry, zdôraznenia štruk-
túrnosti rozporu a rozpornosti štruktúry
(2, str. 227), vlastnú rozpracovanejšiu
konceptiu dialektického rozporu ako racio-
nálneho typu vzťahu. Preto nevyšvetľuje
hlbšie explanačný význam včlenenia kateg-
órie rozporu do teórií určitého typu a
význam tohto kroku pre odstránenie anti-
nómií a zachovanie logickej korektnosti
teórií. Úlohu, ktorú si vytýčil na začiatku,
t. j. rozpracovať kategóriu rozporu tak,
aby mala v metóde skutočne heuristickú
úlohu (1, str. 4), splnil iba čiastočne:
ukazuje skôr na metodologický význam
problémov antinómií ako na metodolo-
gický význam dialektického rozporu v teo-
retickom myslení.

Tento nedostatok sa prejavuje i v jed-
notlivých aplikáciách. Chýba napríklad
dôslednejší rozbor príčin vzniku antinó-
mií v teoretickom myslení, ktoré nespočí-
vajú iba v zložitosti objektu, ale i v rela-
tívnom prekračovaní dosiahnutých hraníc
rozumu, ako na to poukázal E. V. Ilen-
kov. Leninov výrok o rozpornosti pohybu
Narskij interpretuje iba v zmysle rozporu
medzi reálnym pohybom a jazykom ab-

strakcií. To je však len význam odvodený
od skutočného objektívneho rozporu vnútri
štrukturovanej „možnosti“ pohybu a medzi
možnosťou pohybu a jeho vonkajšími fi-
xovanými výsledkami. Autor správne zdô-
razňuje myšlienku, že pocit ako gnozeolo-
gický obraz vykonáva súčasne i úlohu
znaku, ale nedostatočne hlboko analyzuje
sám pojem gnozeologického obrazu ako
aktívnej projekcie zmyslového odtlačku do
objektívneho priestoru a času, resp. na
objekt, pretváraný ľudskou prácou. Tento
proces „obrazotvornosti“ je vynikajúco
rozpracovaný u Ilenkova, ktorý však zasa
neoprávnene nedoceňuje znakovú funkciu
gnozeologického obrazu. V analýze vzťahu
hmoty a vedomia chýba rozbor zvláštností
rozporného vzťahu, v ktorom jeden pól
vzťahu zahŕňa svoj protipól vnútri seba
samého, ako i rozbor dvojakého charakte-
ru vedomia ako sebauvedomenia. Nam-
iesto toho autor niekedy používa neade-
kvátne formulácie o vzájomnom pôsobení
hmoty a vedomia, prechode hmoty na ve-
domie ap. (2, str. 58, 64 a i.). Obdobné
nedostaky sa prejavujú i pri riešení problé-
mov antinómií, ktoré sa vyskytujú
v teórii pravdy (napríklad stotožnenie ab-
solútnej pravdy s objektívnou pravdou
a i.).

Bez explikácie kategórie dialektického
rozporu hrozí nebezpečenstvo, že sa ro-
zumné využitie problémov antinómií zvrh-
ne na prázdnu hru na antinómie. Ide
však o úlohu veľmi obťažnú.

Vcelku nutno hodnotiť prínos I. S. Nar-
ského do budovania dialektiky ako teórie
metódy veľmi pozitívne. Jeho práce vysti-
hujú základný trend vývinu marxisticko-
leninskej dialektiky.

Václav Černík